

СЕМАНТИКА РЕЧЕНЬ ІЗ ФАКТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ ЗНАННЯ

Мудрак Яна Володимирівна,
асп.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Статтю присвячено аналізу семантичної організації речень із фактивними предикатами знання. Визначено, що у реченнях із фактивними предикатами реалізується пропозитивне знання, ознаками якого є деперсоніфікація, пресупозиція істинності і транзитивність. Запропоновано аналіз пропозитивного знання через співставлення із феноменами думки, віри, припущення.

Ключові слова: *фактивний предикат, пропозитивне знання, фактивна пресупозиція*

Термін "фактивність" (і "фактивні предикати") увійшов у лінгвістику після дослідження мовознавців братів Поля і Кароля Кіпарських, які, аналізуючи семантичну природу дієслів і особливості їх функціонування у реченнях, протиставляли фактивні дієслова (*знати, шкочувати, пам'ятати*) нефактивним (*думати, вважати, передбачати*), інтерпретували поняття фактивної пресупозиції, а фактивне дієслово визначали як дієслово з пресупозицією істинності пропозитивного додатка [Kiparsky, Kiparsky 1970]. Так, речення *Знала, що розлука неминуче насувається* (О. Гончар) протиставляється реченню *Думала, що розлука неминуче насувається*, оскільки в першому реченні предикат *знати* вказує на істинність залежної пропозиції (те, що *розлука неминуче насувається* – факт), у другому реченні нефактивний предикат *думати* не виконує такої функції, і залежна пропозиція отримує статус припущення, а не істинного факту.

Під фактивними предикатами розуміємо мовні одиниці, які реалізуються у моделях *S фактивний предикат, що Р*, де Р – фрагмент об'єктивної дійсності. Фактивні предикати характеризують залежну пропозицію з позиції суб'єкта як істинну (фактивна пресупозиція). Семантично фактивні предикати поділяємо на **когнітивні**, що включають фактивні предикати знання, фактивні предикати розуміння, фактивні предикати пам'яті, і **емотивні**, семантика яких пов'язана з емоційною реакцією суб'єкта на факт об'єктивної дійсності.

Відомості про зазначені мовні одиниці знаходимо у працях зарубіжних вчених З. Вендлера, Ф. Кіфера, Д. Вілсона, Р. Кемпсона, Н.Д. Арутюнової, О.В. Падучевої, Ю.Д. Апресяна, Анни А.Залізняка, І.Б. Шатуновського, Т.В. Булигіної, О.Д. Шмельова та ін., однак семантико-синтаксична організація речень із фактивними предикатами не була об'єктом спеціального комплексного дослідження. Відтак, актуальність дослідження вмотивована необхідністю опису семантичної організації речень із фактивними предикатами знання.

Мета роботи – проаналізувати семантико-синтаксичні параметри речень із фактивними предикатами знання в сучасній українській мові. Об'єктом дослідження є семантико-синтаксична структура речень, породжених фактивними предикатами знання; предметом – визначення особливостей функціонування речень із зазначеними предикатами.

Філософська і логічна характеристика знання залишається складною, далекою від однозначного вирішення проблемою. Знання визначається як: 1) обізнаність у

чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь; 2) сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих в процесі навчання, дослідження; 3) пізнання дійсності в окремих проявах і в цілому [ВТССУМ 2005, 469]. Знання можна трактувати як форму існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини; суб'єктивний образ об'єктивної реальності, тобто адекватне відображення зовнішнього і внутрішнього світу у свідомості людини в формі уявлень, понять, суджень, теорій.

Спроби визначити знання призводять до висновку, що це поняття немає однозначного трактування і не піддається ідентифікації. Так, Г. Прайс, розглядаючи опозицію знання і віри, вважав, що людина *знає* (і може знати) дуже мало [Price 1968]. Дж. Уілсон переконаний, що знанню неможливо дати визначення, оскільки спроби пояснити цей термін приведуть до появи ідентичних формулювань з використанням тих самих понять, які намагались пояснити. На його думку, людина, що добре володіє специфікою рідної мови, не потребує пояснень [Wilson 1968]. Подібну думку поділяє і А. Вежицька, що створила своєрідну метамову, одиницями якої є семантичні примітиви, за допомогою яких, уникаючи тавтології, можна інтерпретувати значення інших слів. Знання вона відносить до семантичних примітивів, що не піддаються тлумаченню [Вежицька 2001, 322].

У лінгвістичній практиці спроби визначити зміст поняття знання через інші поняття здебільшого видаються невдалими. Так, наприклад, запропоноване Г. Шеффером і Р. Чісхолмом тлумачення *знати*, що $P = \text{вважати, що } P$, за умови, що P – істинне, послідовно критикуються Ю.Д. Апресяном, котрий, зокрема, наголошує на відсутності найголовнішої ознаки будь-якого правильного визначення – ознаки взаємозамінюваності [Апресян 1995, 50-52]. *Знати* замінюється в одних контекстах (*Я знаю, що у вас самолюбство* (М.Хвильовий) $\rightarrow$ *Я вважаю, що у вас самолюбство*), але не замінюється в інших: *А я не знала, що ти такий* (І.Вільде) $\rightarrow$ **А я не вважала, що ти такий*; тобто заміна *знати* на *вважати* веде до порушення правильності висловлювання або суттєвої зміни його значення. Зрештою, пропозиції, представлені у поліпредикативному реченні предикатом *вважати*, позбавляються істинності, набуваючи натомість статусу припущення.

Подібна думка простежується в роботах Т.В. Булигіної і О.Д. Шмельова, котрі не погоджуються з таким визначенням предикатів знання, при якому їх семантика прирівнюється до семантики предикатів думки (типу *вважати, думати*) плюс фактивність, і погоджуються з існуванням своєрідної семантичної одиниці *знання*, яка не зводиться до думки [Булыгина, Шмелев 1988, 76].

Більшість вчених основною характеристикою знання зазвичай вважають пресупозицію істинності, приміром, Я. Хінтікка зазначає, що знання істинне в одному з можливих світів, що співпадає з реальним [Hintikka 1970]. На відміну від думки, точки зору чи припущення, знання не має шкали ймовірності, і позиція мовця, що вводить пропозицію, лишається маркованою.

Однак О.Б. Йокояма співвідносить зміст знання зі ступенем ймовірності. Так, знання актуального стану, емоцій і ментальних процесів, що відбуваються у внутрішньому світі мовця, позначені максимальним ступенем упевненості (наприклад: *Знав, що пиво його добре сп'янило* (М. Хвильовий); знання поточного стану або про-

цесів адресата – мінімальним ступенем упевненості (*Я був одним з небагатьох його друзів, хто знав, що Віталієві важко заздрити* (Ю. Покальчук); знання процесів і подій у всіх хронологічних рамках, включаючи минулі і майбутні стани мовця і слухача, а також процеси і події, до яких вони мали чи будуть мати відношення, характеризуються різними ступенями впевненості [Йокояма 2005, 221]. На нашу думку, знання минулого – фактів об'єктивної дійсності – істинне, а знання майбутнього тяжіє до прогнозу: *Не знаю я, що буде після нас, В які природа убереться шати* (Л. Костенко). Людина не може передбачити майбутнє, навіть маючи достатню кількість вихідних даних. Щодо цього З. Вендлер зауважує, що "знати можна тільки те, що відноситься до минулого чи теперішнього" [Вендлер 1987, 90]. Однак аналіз мовного матеріалу засвідчує можливість функціонування виразу *знати наперед*: *Ховала губи від поцілунку, хоч знала, що поцілує, втікала від Самійла через кладку, хоч знала, що не втече, боролась з козаком у п'яному поліну, хоч знала, що не оборониться, і народила йому двох соколят – синів* (Р. Іванчук).

У поліпредикативних реченнях з предикатами знання, які вводять пропозицію, що стосується майбутнього, предикати знання зближуються з предикатами віри і бажання, але не вказують на істинність пропозиції. Наприклад, у реченні *Знаю, що зоряний дух переможе, Хоч понад стріхами темін густа* (М. Руденко) залежна пропозиція є не фактом об'єктивної дійсності, а фантазмагорійним передбаченням, спрямованим у майбутнє. Предикат *знати* у даному контексті отримує прочитання *вірити*. Вживання фактивного предиката *знати* не гарантує істинності пропозиції, а підкреслює впевненість мовця у реалізації факту і його бажання, щоб даний факт мав місце.

Неоднорідність понять, що підпадають під визначення знання призводить до спроб виокремити різні види знання. Так, О.Б. Йокояма вирізняє п'ять видів знання, що транслуються від адресанта до адресата і формують інформаційне знання: екзистенційне, предикаційне, пропозитивне, специфікуюче, референційне. До другої групи знань – метайнформаційного знання включені знання кода і знання дискурсу [Йокояма 2005, 51-52]. Ю.Д. Апресян у лексемі *знання* виділяє чотири головні лексеми, що різняться граматичними формами, способами керування, набором синонімів, антонімів та дериватів: 1) знання – розуміння: інформація про суб'єкт, розуміння, як він влаштований та функціонує: *знання літератури, комп'ютера*; 2) знання – вміння: практичне володіння чим-небудь, вміння робити з предметом те, для чого він призначений: *знання методів статистики, прийомів самбо*; 3) знання – ерудованість: інформованість: *глибокі знання, знання у різних галузях сучасної науки*; 4) пропозитивне знання: інформація про те, що має чи мало місце в дійсності: *знання про те, що він хворий*. Крім того, на думку вченого, існують проміжні вживання слова *знання*: *знання народу, знання життя, знання природи* [Апресян 2001].

Вочевидь, зміст або об'єкт знання визначає його вид: пропозитивне знання, об'єктом якого є факти об'єктивної дійсності, протиставляється непропозитивному, об'єктом можуть бути живі істоти (*знати Настю*), абстрактні поняття (*знати правду, знати силу людського духу*) тощо.

У реченнях із фактивними предикатами реалізується пропозитивне знання, яке схематично можна представити формулою *X знає, що P*. Зміст пропозитивного знан-

ня виражається пропозицією. Іншою важливою особливістю пропозитивного знання є те, що воно являє собою функцію переконань людини [Аналитическая философия 2004, 450]. Так, у реченні *Знає тільки, що всі степи колючі, спрагли і жорстокі, і трапляються там погані люди* (Р.Іваничук), суб'єкт повинен **бути переконаний**, що *степи насправді колючі, спрагли та жорстокі і там трапляються погані люди*.

Аналіз знання через співставлення з категорією переконання має давню історію: у сучасній аналітичній філософії широкого поширення набуло "традиційне визначення знання", відповідно до якого знання визначається як обґрунтоване істинне переконання. Згідно з цією концепцією, *X* *знає, що P* якщо і тільки якщо виконуються три умови: 1) *X* вважає, що *A*; 2) *A* – істинне; 3) переконання *X*, що *A* має місце, певним чином обґрунтоване [Аналитическая философия 2004, 450].

Ю.Д. Апресян, аналізуючи пропозитивне знання у протиставленні до думки, виділяє його наступні ознаки: деперсоніфікація знання (знання не має авторства); воно єдине, незмінне і не підлягає вибору; людина отримує знання із зовнішнього джерела, а не формує самостійно, тому виникнення знання не пов'язане з волею суб'єкта; знання зберігається в пам'яті [Апресян 2001]. Серед інших ознак можна виділити можливість пізнання розумом, верифікацію, незмінність.

Порівняймо речення: *Думаю, що цивільний бедлам довоєнного часу дає себе знати і зараз у війні* (О. Довженко) і *Гриць знав, що листи секретаря райкому були потрібні в загоні, як повітря* (Ю. Збанацький). Інформація, репрезентована у залежній пропозиції першого речення, є змістом думки певного суб'єкта, з якою хто-небудь може погоджуватись, хто-небудь – ні: *Думаю, що цивільний бедлам довоєнного часу дає себе знати і зараз у війні* → ***Ми теж так думаємо, а він так не думає***. Точка зору щодо певного стану справ підлягає зміні чи корекції: *Раніше я думав, що P, а зараз я думаю, що P₁*. Залежна пропозиція першого речення – пропозитивне знання про факт об'єктивної дійсності, яке не підлягає вибору і не трансформується: ****Гриць знав, що листи секретаря райкому були потрібні в загоні, як повітря, а я знав інакше; *Раніше я знав, що P, а тепер знаю інакше***. Думка формується актом волі конкретного суб'єкта, знання суб'єкт не формує сам, а отримує із зовнішнього джерела.

Зміст думки на відміну від знання може не співпадати з реальним положенням справ, що не веде до аномальності речення: *Думав я, що побачу темряву і глупоту, а зустрівся з благородним прозінням осліплених богатирів...* (Р. Іваничук); *Як прощались, думали – на час... А вийшло так: тільки вони й бачили одно одного довіку. Не на день, не на час, а навік...* (С.Васильченко). Такі речення можуть бути схематично репрезентовані, як-от: *S* *думав, що P, але P виявилось P₁*.

На нашу думку, фундаментальна різниця між пропозитивним знанням і судженням суб'єкта полягає в тому, що знання співвідноситься з об'єктивною дійсністю – світом фактів, що мали місце насправді. Думка спрямована у галузь проміжну між об'єктивною дійсністю і уявленнями, мріями і суб'єктивним сприйняттям світу суб'єктом.

Іншою важливою характеристикою пропозитивного знання є його транзитивність. Так, Т.В. Булигіна і О.Д. Шмельов обґрунтовують феномен транзитивності знання: *X* *знає, що Y* *знає, що P* → *X* *знає, що P*, але *X* *вважає, що Y* *вважає, що P*

→ **X вважає, що P* [див. Булыгина, Шмелев 1988]. Наприклад, у реченні: *Він знає, що їм навіть відомо, що P* (В. Винниченко) наявні два суб'єкта: S_1 (він) і S_2 (вони). Знання, яким володіють S_2 , автоматично доступні S_1 , тобто якщо S_2 відомо, що P , а S_1 про це знає → S_1 теж знає про P .

Джерелами пропозитивного знання може бути як особистий досвід людини, так і надбання соціуму. Порівняйте: *Він [Андрій] знав із свого досвіду, що дорослі люди, які хочуть бути мужніми, не люблять сентиментів і нудної солодкуватості співчуття* (І. Багрянний); *З життєвої практики я вже знав, що найхоробріші партизани часто зазнавали невдачі, а інколи і розплачувались власним життям* (Ю. Збанацький); *А ви звідки знаєте, що він сидить у млині? – питав Ромко. / – Знаю, бо люди кажуть так* (Н. Кобринська).

Аналіз українських народних прислів'їв і приказок свідчить, що джерелом знання найчастіше виступає особистий досвід людини: *Хто більше прожив, той більше й знає; Не питай вченого, а питай бувало; Не той багато знає, що багато прожив, а той, що багато пережив*.

Джерелами знання звичайно називають самоаналіз і сприйняття, інколи додають інтуїцію. Аналіз джерел виникнення знання засвідчує, що людина є не тільки пасивним спостерігачем подій, явищ і закономірностей навколишнього середовища, вона здатна аналізувати, співвідносити з попереднім досвідом все побачене, почуте і сприйняте. Результатом її пізнавальної діяльності є вивідне знання про світ, наприклад: *Знаєте, яка у моряків дружба міцна* (О. Гончар) → можна припустити, що суб'єкт неодноразово бачив моряків, спостерігав за їх стосунками і підтримкою, внаслідок чого прийшов до певного висновку. Змістом невивідного знання є результати особистого чуттєвого досвіду людини: *Лише їй відомо, скільки порогів вона пооббивала, з скількома впливовими особами були в неї емоційні, інколи й сльозами покроплені зустрічі* (О. Гончар); загальновідомі факти: *Дізнався, що велика червона просторінь на географічній карті – його Батьківщина* (В. Козаченко).

Пропозитивне знання може характеризуватися з позицій чіткості і ясності, тому інтенсифікаторами фактивних предикатів знання є прислівники *добре, ясно, чітко*, як-от: *Стаха добре знала, що на Мнихівці ніхто не шанує ані Карольки, ані її затьопаних дівок* (І. Вільде); *А Демкові, звичайно найпевніше відомо, що зошит залив чорнилом він сам, Демко Рогоза* (О. Донченко), разом з тим такі предикати не сполучаються з прислівниками *погано, неправильно*: **Я погано, мало, нечітко знаю, що P*.

Аналіз мовного матеріалу засвідчує неможливість сполучення предикатів *знати, відати, відомо* з прислівником *правильно* (**Я правильно знаю, що...*), однак пропозитивне знання може оцінюватись у термінах достовірності, як-от: *він достеменно, достовірно знав, що...*, наприклад: *Надійка напевне знає, що її сестра не могла бути...не могла бути [зрадницею]* (В. Козаченко); *Достеменно вже знала, що вчулось* (Є. Гуцало).

Оскільки знання ототожнюється з раціональним началом в людини, навіть знання факту може мати конфлікт з її душею (внутрішнім інтуїтивним усвідомленням), що уможливорює функціонування речень типу: *X знав, що P, але не вірив в це*. Як

зазначає О.Д. Шмельов, спільним для висловлювань такого типу є те, що факт *P* сприймається як такий, що відхиляється від стандартних очікувань (що в свою чергу пояснює уживання сполучників *але, хоча, однак*). Конструкція *X знає, що P, але не вірить, що P* інтерпретується наступним чином: *X знає* в тому смислі, що незалежно від своєї волі йому відомий певний факт, але за своєю волею цей факт він прийняти не хоче [Шмелев 1993]. Так, речення *Юрко твердо знав, що це [в темряві за тією тишею причаївся цілий фронт і сотні тисяч воїнів, безліч машин], і все ж не міг повірити* (В. Козаченко) демонструє індуктивний конфлікт, який виникає у свідомості суб'єкта, зумовлений не співпадінням факту об'єктивної дійсності і його особистими уявленнями. Таке речення можна трактувати, як-от: *X знає, що P, P – факт об'єктивної дійсності, однак P настільки нереальне/несподіване/незрозуміле/дивне для X, що X відмовляється це сприймати, тобто X розумом знає, але внутрішньо не вірить*.

Можливість протиставлення знання і віри вмотивовується тим, що *знати* і *вірити* по-різному співвідносяться з волею суб'єкта. Якщо суб'єкт знання узяв щонебудь до відома, він автоматично *знає* про це, причому він позбавлений вибору. Іншими словами, суб'єкт не вибирає, що йому *знати*, однак вибирає у що йому *вірити*. Компонентом речень *S вірить, що P* є, *S хоче, що P*: *Як то найкраще буває, люди найкраще вірять в те, чого й самі хочуть. Люди хотіли саме того, що пророкувала Настя Стигматичка, і вірили в це* (І. Багрянний). Можна припустити, що компонентом речень *S знає, що P* є компонент *S вірить, що P*: *Я знаю, він мене любить до божевілля* (М. Хвильовий) → *S знає, що P і вірить, що P*. Однак для суб'єкта віри знання не обов'язкове: *S вірить, що P* → для *S* неважливо, чи знає він, що *P – істинне*. Розглянемо речення: *Щоб ви там не казали, а я таки в народну медицину вірю* (П. Добрянський), зміст якого можна представити, як-от: *S вірить в P (силу народної медицини)*, причому для віри суб'єкта непотрібні ніякі вагомі докази ефективності чи доцільності народної медицини; пропозиція *щоб ви там не казали* імплікує інформацію, що суб'єкту неодноразово доводили хибність його позиції, однак не змогли похитнути його віру.

Приклади подібного неспівпадіння раціонального й ірраціонального непоодинокі, хоча раціональне і ірраціональне можуть взаємодіяти: *Але він добре знав, і відчував усією своєю войовничою душею, що їх [німецьких загарбників] треба вбивати, і чим більше, тим краще* (О. Довженко): у цьому реченні *знати* можна трактувати як *знати розумом і душею*.

Отже, у реченнях з фактивними предикатами знання реалізується пропозитивне знання, ознаками якого є деперсоніфікація, єдиність і незмінність, можливість осягнення розумом, пресупозиція істинності і транзитивність.

Статья посвящена анализу семантической структуры предложений с фактивными предикатами знания. Определено, что в таких конструкциях реализуется пропозициональное знание, характеристиками которого выступают деперсонификация, транзитивность и фактивная пресуппозиция. Предложен анализ знания методом сопоставления с феноменами мнения, веры и предположения.

Ключевые слова: фактивный предикат, пропозициональное знание, фактивная пресуппозиция.

The article is devoted to the analysis of semantic structure of sentences with factive predicates of knowledge. It is defined that in these constructions propositional knowledge is realized. Its characteristics are: depersonification, transitivity, factive presupposition. Propositional knowledge is analyzed through comparison with phenomena of thought, belief, supposition.

Key words: factive predicate, propositional knowledge, factive presupposition.

Література:

1. Аналитическая философия. – М.: РУДН, 2004. – 740 с.
2. Апресян Ю.Д. Проблема фактивности: *знать* и его синонимы / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – М. – 1995. – № 4. – С. 46-63
3. Апресян Ю.Д. Системообразующие смыслы "*знать*" и "*считать*" в современном русском языке / Ю.Д. Апресян // Русский язык в научном освещении. – М., 2001. – № 1. – С. 5-26
4. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Чем обусловлена транзитивность знания? / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев // Логический анализ языка. Знание и мнение. – М., 1988. – С. 75-82
5. Вежбицка А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. / Анна Вежбицкая; Пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М., 2001. – 272с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бесел. – К. – 2005. – 1728с.
7. Вендлер З. Факты в языке / З. Вендлер // Философия. Логика. Язык. – М., 1987. – С. 293-315
8. Зализняк Анна А. О понятии имплицативного типа [для глаголов с пропозициональным актантом] / Анна А. Зализняк // Логический анализ языка. – М., 1988. – С. 107-121
9. Йокояма О.Б. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов / О.Б. Йокояма. – М., 2005. – 424с.
10. Шмелев А.Д. Хотя знаю, да не верю / А.Д. Шмелев // Логический анализ языка Ментальные действия. – М., 1993. – С. 164-169
11. Hintikka J. Objects of Knowledge and Belief: Acquaintances and Public Figures / J. Hintikka // The Journal of Philosophy. – 1970. – № 67. – P. 869-883
12. Kiparsky P. and Kiparsky C. Fact // M. Bierwisch, K.E. Heidolph Progress in linguistics. – The Hague: Mouton, 1970. – P. 143-173
13. Price H.H. Some considerations about knowledge and belief / H.H. Price // Knowledge and Belief. – 1968. – P. 41-59
14. Wilson J. The relation of Knowledge to Thinking / J. Wilson // Knowledge and Belief. – 1968. – P. 16-27